

Tradución e androcentrismo: Quen traduce que(n) e como na Galiza

ROBERT NEAL BAXTER

Universidade de Vigo

Inévitablement, la main traduisante fera passer ses valeurs, ses intentions, ses positions idéologiques, dans le texte qu'elle réécrit en langue cible (Lotbinière-Harwood 1991: 18)

Introdución

Hai quen proclama, xa desde a metade dos anos oitenta do século pasado co artigo publicado en 1982 por Susan Bolotin no *New York Times Magazine* co título «Voices of the Post-Feminist Generation», que vivimos nun mundo «posfeminista», un mundo onde o feminismo estaría superado e, por tanto, obsoleto:

Some say that they are post-feminists because they believe the concept of feminism is irrelevant in society where gender inequality isn't a modern-day problem. And, by proxy, they are also saying that feminism has achieved its goals and now it is time to distance themselves from the movement. (Nedeau, 2008)

Forma parte desta mesma visión a ridiculización da que foron –e seguen a ser– vítima as tentativas de reformas destinadas a evitar usos lingüísticos discriminatorios a respecto de grupos socialmente vulnerábeis (e vulnerados nos seus dereitos e na súa dignidade desde tempos inmemoriais), nomeadamente todos aqueles grupos que non forman parte do grupo dominante composto por varóns brancos heterosexuais. Non hai mellor xeito de combater unha ideoloxía e evitar que callar na sociedade do que proclamala innecesaria e superada ao mesmo tempo que tornala obxecto de mofa. Así foi como se ridiculizou e transformou o concepto de «politicamente correcto» (Cameron, 1995: 123-130), chegando hoxe a ser de moda, tanto de esquerdas como de dereitas, dar en chamarse «politicamente incorrecta».

Agora ben, lonxe de ser superada, a necesidade de reformas lingüísticas destinadas a asentar e fomentar usos non discriminatorios se releva ser tan vixente hoxe como nunca, nunha sociedade que segue a tratar as mulleres como inferiores, marxinais ou invisíbeis e que segue a reflectir este tratamento desigual e denigrante nos patróns dominantes de usos lingüísticos androcéntricos. E, como non pode ser doutra maneira, este fenómeno vese reflectido e perpetuado na tradución a todos os niveis onde, máis unha vez, as prácticas antiandrocéntricas están tachadas de «absurdas» e as tradutoras que as aplican de «tolas» (Reimóndez, 2009: 81). Do que se trata, en resumo, é de menosprezar e minorar as reivindicacións lexítimas do feminismo de a muller chegar a vivir en pé de igualdade cos seus conxéneres varóns.

O posfeminismo, esta especie de «feminismo sen mulleres», e o seu corolario, a ridiculización da linguaxe non sexista, non son máis do que unha outra tentativa máis para neutralizar o feminismo (Modleski, 1991), entendido como a loita para a consecución da plena igualdade dos homes e das mulleres na sociedade a todos os niveis, incluída a súa representación simbólica, que non carece de plena vixencia nunha sociedade onde os datos máis básicos indican que, por moito que mudasen as cousas nas sociedades occidentais nas últimas décadas, este obxectivo está moi lonxe de ser conseguido, ao nivel global.

Por se couber calquera dúbida ao respecto da sobrevivencia da desigualdade por motivo de xénero, vallan estes datos ilustrativas do ámbito laboral (CIG, 2008: 4-5; 10-11): a temporalidade no emprego é moito maior que entre os homes; a taxa de desemprego feminino é superior ao masculino; o traballo temporal é moito maior entre as mulleres para poderen conciliar a economía familiar e laboral; son menores as súas cotizacións sociais, polo que poden atopar serias dificultades para acceder ás prestacións; os seus salarios son, de media, un 25% inferiores.

O androcentrismo non é un fenómeno casual, senón que está estruturalmente integrado no sistema imperante:

[...] resulta fundamental realizar propostas para mudar e evitar o sexismo no uso lingüístico, porque este é revelador [...] de determinacións provenientes da ideoloxía dominante, nun funcionamento social dado, duns intereses económicos particulares e, digámolo xa, da pervivencia non inocente dunha visión androcéntrica e masculinista que non só é atavismo senón elemento funcional ao mantemento dun *statu quo* en que as mulleres *deben* seguir discriminadas a fin de o sistema rodar en condicións favorábeis para el propio. (García Negro, 2009: 169)

Todo apunta que, lonxe de vivirmos nun mundo posfeminista, seguimos a vivir nun mundo patriarcal e androcéntrico. O primeiro paso de cara á procura de solucións consiste na identificación das eivas existentes para entender cales son as causas profundas que levan aos desequilibrios reais para logo poder aplicar as medidas correctoras axeitadas. Este proceso e a necesidade de medidas correctoras para remediar o nesgo androcéntrico imperante e socialmente transversal son aplicábeis ao fenómeno da tradución do mesmo xeito que se aplican medidas positivas para fomentar a igualdade entre homes e mulleres tanto nos feitos reais como nas representacións simbólicas noutros ámbitos.

Neste artigo vese como a tradución non fica allea a este fenómeno a varios niveis: a práctica da tradución segue a obedecer aos imperativos da norma androcéntrica dominante, polo que calquera tentativa de rectificación ou corrección que o contradixer se torna un obxecto de burla co fin de neutralizalo. Deféndese a vixencia dos postulados do feminismo e a necesidade continuada da súa aplicación ao terreo da tradución.

Son dúas as razóns principais que motivan na escolla da tradución como ámbito privilegiado de investigación no que se refire á preponderancia do discurso androcéntrico. Por unha banda, debido a que a tradución está estreitamente ligada aos usos lingüísticos (Flotow, 1991: 72) é máis que probábel que, ao seren marcados estes usos polo sexismo androcéntrico, a tradución tamén o estará. Noutras palabras, partindo da existencia do androcenrismo como un dos alicerces da sociedade na que están inseridas, nin a linguaxe nin a tradución poden ser neutrais nun contexto que non o é (Cameron, 1995).

A tradución resulta ser (Baxter, 2005) unha ferramenta moi interesante por e para tornar patente visións ideoloxicamente preconcebidas latentes, sobre todo, por exemplo, ao obrigar as/os tradutoras/es a escolleren entre formas gramaticalmente marcadas na lingua de chegada en que houber un contexto determinante partindo de formas epicenas no orixinal como acontece no caso de traducir os termos *doctor*, *nurse* e *child* do inglés para o galego (*doutor/a*, *enfermeira/o* e *nena/o*). As escollas que se fan delatan concepcións particulares acerca da repartición dos papeis sociais e a súa correlación co xénero dos individuos que os desempeñen.

Pola outra, a tradución desempeña un papel moi especial dentro dos sistemas con linguas non normalizadas como a nosa (véxase Zabaleta, 2002; e García González, 2002), ao ter un impacto moi directo nos procesos de normalización e incluso de normativización:

[...], las personas que ejercen la mediación lingüística actúan como agentes codificadores de la lengua (Díaz Fouces, 2005: 4)

En termos máis xerais, o capital simbólico das obras publicadas, como canón literario, desempeña un papel importante na configuración da identidade nacional, e nos sistemas literarios débiles como o galego onde a tradución ten un peso importante (por exemplo, 15,2% de todas as obras publicadas en galego entre 1990 e 1993; Millán-Varela 2000: 271), a tradución, á súa vez, tamén xoga un papel de igual importancia na construción da identidade natural (Arias, 1995 *inter alia*).

Por todas estas razóns, resulta ser de grande interese procurar esclarecer quen traduce que e como ao galego, ao teren os seus produtos traducidos un impacto potencial moi importante na (re)transmisión dos valores que serven como base para conformaren a construción da identidade colectiva.

Obxectivos

O que aquí se propón é levar a cabo unha breve análise da tradución cara á lingua galega desde a perspectiva do xénero, partindo das seguintes tres preguntas básicas ás que se tenta responder e propondo, asemade, explicacións para os resultados achados:

1. Que se traduce (o obxecto)?
2. Quen traduce (o suxeito)?
3. Como se traduce (estratexias)?

Estas interrogativas de partida corresponden a dous niveis de análise diferentes máis relacionados entre si: os dous primeiros puntos áchanse no campo das macroanálises do fenómeno da tradución no seu conxunto ao trataren ambas as cuestións en termos cuantitativos para poder contrastar os resultados relativos dos variábeis do binomio masculino-feminino en cada caso; o terceiro punto, pola contra, é xa da orde das microanálises ao tratar de dilucidar as estratexias concretas empregadas en determinados casos ou instancias tradutivas.

Macroanálises

QUE SE TRADUCE

Inspirada notabelmente na teoría dos polisistemas e a súa formulación de sistemas literarios «débiles» ou «marxinais» (Even-Zohar, 1990; e Toury, 1990) existe unha tendencia por parte da investigación no campo do papel da tradución no caso da lingua galega de se centraren os estudos na cuestión dos fluxos e intercambios desiguais

entre as linguas/culturas («sistemas») de partida e as de chegada (*cf.*: Cruces Colado, 1993; Fernández Fernández, 1995; Luna Alonso, 2005; e Millán-Varela 2000 *inter alia*). Existe, por outra banda, outro ámbito importante no campo da investigación da tradución en galego que se centra na tradución de literatura infantil, debido sobre todo ao seu peso relativo en galego, tanto cuantitativa (volume) como cualitativamente (potencial de influír nas lectoras e nos lectores). Destacou, até moi pouco, porén, a falta de interese por analizar o papel da tradución desde unha perspectiva de xénero, e aínda hoxe son notábeis as excepcións como Castro Vázquez ou Reimóndez que seguen a ser marxinais (por non dicir marxinais).

Para poder proceder a un primeiro achegamento empírico de estudo e análise do nivel de representatividade da muller como obxecto de tradución en galego –iso é a proporción das autoras traducidas fronte á dos autores traducidos– escolléronse catro fontes de datos principais: dúas do mundo editorial xeral, unha editora dedicada exclusivamente ás traducións e a cuarta unha fonte virtual cunhas características específicas.

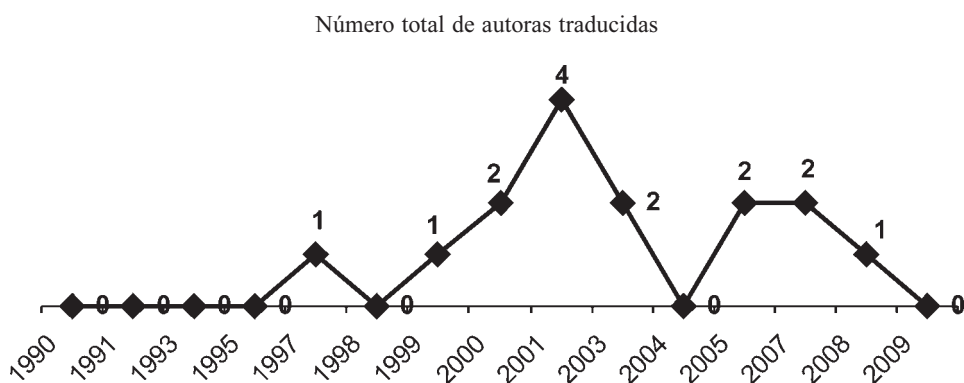
En primeiro lugar, optouse por Edicións Xerais, por ser esta unha das editoriais máis importantes en lingua galega e con máis peso no mercado. En segundo lugar, Laiovento, por incluír no seu catálogo unha porcentaxe de traducións relativamente importantes. A terceira editorial obxecto do estudo, Rinoceronte, trátase dunha editora que se dedica exclusivamente á publicación de traducións cara ao (e, e moito menor medida, desde o) galego. Finalmente, inclúese unha análise das traducións publicadas virtualmente en formato dixital mediante unha depuración da listaxe dos títulos das obras dispoñíbeis na Biblioteca Virtual (Bivir). Aínda que este proxecto dirixido desde a Asociación de Tradutores Galegos (sic.) está radicado no Departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Vigo, interesa particularmente aquí opor que, alén de ofrecer unha variedade importante de obras traducidas, tamén está relacionado co Departamento de Tradución e Lingüística da mesma Universidade, coa implicación directa de moitas/os das/os estudantes desta carreira. Para alén da primeira análise cuantitativa das obras e autores/as traducidas/os, máis adiante analízase a proporción de tradutoras recoñecidas como tal onde é interesante contrastar co facto de a enorme maioría das persoas matriculadas na licenciatura de Tradución ser mulleres.

Eis os cálculos que saíron dunha depuración moi rápida dos seus respectivos catálogos, excluindo obras de referencia, escolares etc. Nalgúns casos as cifras varían lixeiramente segundo se contabiliza o número total de obras traducidas ou o número total de autores, pois pode haber traducidas varias obras do/a mesmo/a autor/a. En todo caso, estas variacións, incluídas entre parénteses, non influen significativamente nos datos xerais.

- Edicións Xerais: 16 autoras traducidas dun total de 48; 33,33% (ou 31,37% das obras traducidas)
- Rinoceronte Editora: 3 autoras de 26; 11,54% (sen autoras/es repetidas/os)
- Edicións Laivento: 6 autoras traducidas dun total de 59; 10,17% (sen autoras/es repetidas/os)
- Bivir: 8 autoras de 86; 9,3% (ou 15 de 132; 11,36% das obras traducidas)
- **Media das autoras:** 16,6% (sen contarmos autoras/es repetidas/os)

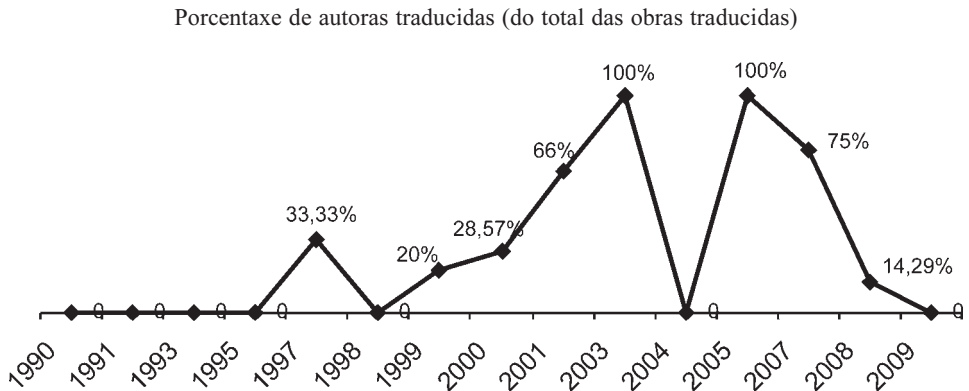
Os datos de Xerais son *a priori* máis alentadores cando se compara cos niveis acadados polas outras fontes examinadas, cunha porcentaxe de mulleres 16,7% puntos superior á media (máis do duplo). A chave para comprender esta diferenza enorme radica na existencia dunha colección especial de traducións composta exclusivamente de escritoras mulleres chamada «Literatas». Agora ben, na práctica real, lonxe de fomentar a integración das mulleres dentro do catálogo xeral dun xeito normal (*mainstreaming*), o que efectivamente fai é pechar as mulleres nun gueto e dificultar, de feito, o seu acceso ás restantes esferas maioritarias, pois no resto do catálogo de Xerais de obras traducidas no seu conxunto, só se rexistran dúas autoras, iso é tan só 4,17% do total (ou 3,92% do volume total das obras traducidas).

Cómpre tamén analizar máis polo miúdo os datos máis positivos que en termos absolutos acada a editorial Xerais. Pois, malia que mantén a colección «Literatas» ao longo do tempo desde 1999 (a obra de 1997 é anterior, así como unha das obras de 2007), a súa evolución é cando menos errática, con varios anos sen unha soa muller traducida¹:

¹ Non se publicou ningunha tradución nos anos 1992, 1994, 1996, 2002 e 2006.

A media interanual de 1990-2009 (sen traducións publicadas en 1994, 2002 e 2006) é de 31,26%, cos seguintes variacións no decorrer dos anos: 100% para os anos 2003 e 2005 (cun total de dous libros traducidos en cada caso), 75% en 2007 (3 de 4 títulos traducidos), 66% en 2001 (4 de 6), 33,33% en 1997 (1 de 3), 28,57% no ano 2000 (2 de 7), 20% en 1999 (1 de 5), 14,29% en 2008 (1 de 7) e 0% en 1990, 1991, 1993, 1995, 1998, 2004 e 2009 (dun total de 13 obras traducidas).

En definitiva, dedicar unha especial atención á muller en todos os seus aspectos é de por si un empeño dos máis loábeis, mais sempre hai que pór o máximo coidado para que a creación de espazos especificamente femininos nunca se converter nunha segregación que lembra o ideario de «separate development» («desenvolvemento separado»), alicerce do sistema de apartheid (lit. «apartación»), empecendo e impedindo o acceso e plena integración das mulleres nos espazos maioritarios que seguen a ser as esferas onde se concentra o poder dominadas polos homes. Nunha palabra: non hai que confundir a lexítima demanda de espazos propios para garantir a autonomía e a autoorganización coa segregación excluínte.

O que se debe reivindicar, para alén da creación de espazos propios –por antonomasia situados na anormalidade– é asemade a integración da muller en todos os planos na normalidade e no habitual, non como elementos insólitos que cómpre marxinar.

Os resultados para Editora Rinoceronte entran xa dentro da media das tres fontes restantes (11,02%, excluindo Xerais). Isto é: demostra unha clara decantación para publicar traducións de autores varóns (88,98%). Resulta evidente, pois, que a declara-

ción de intención que consiste nun compromiso de «facer as cousas doutro xeito»² non se aplica cando se trata de rachar co nesgo androcéntrico en canto á autoría das traducións literarias publicadas en galego.

Finalmente, destaca a editorial Laiovento polo seu marcado nesgo androcéntrico con só 36 autoras traducidas dun total de 175 (20,57%). É máis, estas cifras só dan conta dun/ha autor/a principal no caso de obras colectivas: de se inclúen os nomes de todos os seus autores, o resultado sería aínda peor. O que é claro é que o autoproclamado «progresismo», «pluralidade» e «inconformismo» dos que fai gala a editorial no seu sitio web³ non se fan extensíbeis a máis da metade da poboación: as mulleres.

Cal é a razón pola que se traducen tan poucas autoras mulleres fronte a unha enorme maioría de autores homes? Será por que as mulleres non escriben? Será por que a calidade das súas obras é inferior á dos homes? Tampouco é que non exista unha oferta suficiente. Para alén das editoriais xerais máis coñecidas, existen varias editoriais consolidadas onde escoller, como por exemplo a británica Virago Press. Tentaremos aclarar aquí cales poden ser as auténticas causas desta flagrante infrarrepresentación das mulleres autoras nas listaxes das obras traducidas para o galego.

O que non suxerimos aquí é a existencia dalgún tipo de complot maquiavélico por parte da industria editorial galega que procura a exclusión deliberada das escritoras no momento de proceder á traducir obras literaria. Todo o contrario. De feito, son varias/os as/os autoras/es que teñen analizado e comentado a falta de planificación no sector editorial en galego en canto á selección das obras traducidas:

Tenemos pues, obras traducidas que responden a criterios muy poco definidos y muy variados [...] las editoras siguen manteniendo una cierta anarquía en la selección de obras [traducidas] (Luna Alonso, 2006: 7; 9)

No parece, en ningún caso que pueda hablarse de una política explícita para favorecer una determinada lengua/cultura origen [...], sino que la selección dependería, aparentemente, de los gustos y las prioridades de los editores. (Díaz Fouces, 2005:7)

² Presentación da editora no seu sitio web <<http://rinoceronte.es/quensomos.htm>>

³ As maiúsculas son do orixinal: «[n]unha empresa que ten como único obxectivo o de contribuír desde unha óptica plural, aberta e progresista, á construción nacional da Galiza. [...] optamos, plenamente conscientes dos seus riscos, por emprendermos os anchos e luminosos vieiros da LIBERDADE e do INCONFORMISMO» <<http://www.laiovento.com/index2.htm#>>

Aínda que estas observacións se cinxen *a priori* ás linguas traducidas, as nosas pesquisas tenden a corroborar esta «planificación no planificada» (Díaz Fouces, 2005: 8) no ámbito da tradución literaria publicada en galego en canto ao variábel da proporción de autores e autoras traducidas/os.

As consecuencias desta falta de planificación son, na realidade, perniciosas, porque ao non se aplicaren medidas correctivas unha actitude de *laissez faire* en calquera ámbito que se inscribe dentro dun marco xa de por si desequilibrado vai ser tamén desequilibrado do mesmo xeito á súa vez. Noutras palabras, desde o momento en que existe unha desigualdade entre homes e mulleres nos ámbitos prestixiados socialmente que leva á infrarrepresentación e á invisibilidade das mulleres activas neste ámbito, calquera fenómeno (neste caso a tradución) que operar dentro deste sistema vai reflectir e reproducir estas mesmas eivas.

O que resulta necesario, pois, é a aplicación de medidas correctivas dentro dunha política editorial coherente que englobar a tradución para que as mulleres foren representadas de xeito equilibrado e normal (iso é, non exclusivamente dentro de seccións específicas reservadas). Estas medidas responden evidentemente a unha axenda con claros obxectivos ideolóxicos, que cómpre colocar en contraposición non á neutralidade do *statu quo*, senón á axenda ideolóxica dominante que xira ao redor do androcenrismo.

QUEN TRADUCE

Reimóndez (2009: 73) concorda con Flotow (1991: 81) ao afirmar que as tradutoras como colectivo están tratadas como «servas» (*handmaidens*) traballando ao servizo dos autores varóns, como fiel reflexo do papel tradicional de submisión e secundarización que se adscribe á muller ao respecto do home na sociedade patriarcal.

Porén, no momento de analizar os datos numéricos, contrastando a proporción de tradutores varóns fronte á das tradutoras mulleres, as cifras parecen desmentir esta afirmación, xa que indican unha clara preponderancia masculina no exercicio da tradución, onde as mulleres son claramente en minoría:

- Xerais: 25 tradutoras dun total de 93: 26,88%
- Rinoceronte: 6 tradutoras dun total de 17: 35,29%

Máis, cómpre contrastar estes datos do mundo prestixioso e prestixiado da tradución literaria, por un lado, onde aparece a maioría das veces o recoñecemento público escrito do nome do/a tradutor/a ao carón do/a autor/a, regra no caso de Rinoceronte, co mundo da tradución profesional máis amplo, polo outro.

Non deixa de sorprenden á luz destes datos a enorme maioría das persoas matriculadas na licenciatura de tradución e interpretación da Universidade de Vigo desde a súa creación –hai máis dunha década– son e sempre foron mulleres. Sen poder dar unha cifra exacta, a miña experiencia persoal permíteme estimar que non menos de 80% das matriculadas/os son mulleres (por exemplo, no grupo que participou no experimento recollido en Baxter 2005, a proporción era de 10,5 mulleres por cada home, case o 90,5%). É dicir, ao menos que todas elas sexan moito menos preparadas que os seus colegas varóns (e outra vez a miña experiencia persoal non tendería a corroborar esta hipótese), o mercado non carece, en absoluto, de mulleres academicamente preparadas para exercer de tradutoras, aínda contando que non todas as persoas que chegan a completar os seus estudos universitarios han necesariamente traballar no campo profesional equivalente.

Se contrastamos, pois, as cifras anteriores cos datos da Biblioteca Virtual (Bivir), ligada coa única universidade galega que ofrece unha formación de Tradución e Interpretación⁴, a de Vigo, a proporción de mulleres tradutoras aumenta significativamente, até alcanzar case a metade: 35 tradutoras dun total de 76 (o 46,05%) e son, ademais, as mulleres as que máis obras traducen polo xeral.

Esta diferenza é de esperar, dado que a esmagadora maioría da xente matriculada na licenciatura de tradución está composta por mulleres. Mais, aínda así, fica moi lonxe de reflectir a proporción real de mulleres matriculadas, que supera sobexamente o cincuenta por cento.

Fica, pois, por elucidar esta lagoa: onde están todas estas mulleres formadas como tradutoras que non parecen exercer como tales? Non aparecen reflectidas na súa xusta proporción na obras traducidas dentro da propia universidade onde estudan, nin tampouco, e en moito menor medida, nas traducións publicadas en formato papel por editoriais como Xerais ou Rinoceronte, aínda recoñecendo, insisto, que non todas as licenciadas despois exerzan de tradutor/a e/ou intérprete, as cifras non cadran.

A chave que permite responder esta interrogante áchase nun estudo comparativo dos xéneros traducidos. Pois, aínda que están infrarrepresentadas as mulleres no ámbito

⁴ A Biblioteca Virtual (Bivir) lévaa o Departamento de Filoloxía Galega da Universidade de Vigo, sede da Asociación de Tradutores Galegos, mais a maioría dos/as responsábeis das traducións publicadas son estudantes do Departamento de Tradución e Lingüística que forma parte da mesma Facultade de Filoloxía e Tradución.

prestixioso da tradución literaria, a presenza feminina volve imporse como maioritaria no ámbito estritamente profesional da tradución e/ou da interpretación de tipo xeral/técnico, isto é o ámbito menos prestixiado da tradución non literario. Segundo os «Datos do Directorio de Socios e Socias» da Asociación Galega de Profesionais da Tradución e da Interpretación (AGPTI), hai un total de 63 mulleres dun total de 79 membros, iso é 79,75%.

En definitiva, as mulleres si traballan como tradutoras, profesionais ou non, e no seu conxunto son masivamente maioritarias. Ao comparar, porén o campo máis prestixiado da tradución literaria, as mulleres que traducen e cuxos nomes figuran ao lado do nome do/a autor/a da obra son minoría ao non chegar nin sequera á metade, mentres representan as catro quintas partes do total. No contexto global da sociedade en que se dan estas cifras, resulta difícil crer que este desequilibrio sexa froito do azar, por moito que puider non ser deliberado ou premeditado.

A aseveración que fai Reimóndez (*op. cit.*) con que equipara as tradutoras con «servas» non é de todo acorde coa realidade. A situación real é aínda peor: as tradutoras si exercen de *bonnes à tout faire* no ámbito infravalorado da tradución non literaria, mentres que, segundo unha repartición de papeis dos máis habituais, o ámbito prestixiado da tradución literaria fica maioritariamente en mans de tradutores varóns. Non é casualidade, coido, que a asociación de non profesionais que se dedica á tradución literaria optou por unha denominación masculinizante –Asociación de Tradutores Galegos–, mentres que a asociación de profesionais preferiu unha apelación neutral que permite englobar todo o mundo sen excluír nin os homes nin as mulleres: Asociación Galega de Profesionais da Tradución e da Interpretación.

Noutras palabras, mentres hai unha elite de varóns tradutores literarios prestixiados, existe un batallón enorme de mulleres tradutoras anónimas que levan a cabo os labores máis rutineiros e desagradecidos da tradución xeral e técnica, onde a invisibilidade é un dos requirimentos tradicionais (*cf.* Venuti, 1994; Flotow, 1991: 69), o que corresponde coa invisibilidade tradicional do traballo feminino:

If translators are only handmaidens to authors, then of course there is no need to pay them a real wage for their –laborious, highly intellectual and time-consuming– work. There is no need to acknowledge their authorship [...] (Reimóndez, 2009: 73)

A explicación que se esconde detrás desta situación é moi sinxela, ao acharse fundamentada máis unha vez nas relacións de poder que imperan na sociedade: escribir e chegar a ver publicada a súa obra é de por si un acto de poder, ao permitir facer chegar

a súa voz e expresar as súas opinións alén dos lindes dos círculos persoais máis inmediatos e chegar, así, potencialmente a unha comunidade enteira.

E se a escritura é poder, éo aínda máis a tradución, ao se tornar a ferramenta *sine qua non* para o/a autor/a facer chegar a súa voz para alén das fronteiras da comunidade da lingua en que se expresa. E a maioría das veces o/a autor/o debe confiar cegamente na tradución final ao non ter a capacidade lingüística suficiente como para comprobala. É, pois, un azar que deste couto de poder fican excluídas as mulleres tradutoras polas editoriais, na súa maioría dirixidas por homes?

Microanálise

COMO SE TRADUCE

Nesta epígrafe analízanse estratexias tradutivas feminizantes, en contraposición ás estratexias do discurso androcéntrico (pre)dominante implícito entendido –erroneamente– como «neutral».

Do que se trata, pois, tal e como se ilustra a continuación, non é unha tentativa de manipular ideoloxicamente un texto orixe mediante estratexias ou procedementos (sen distinguirmos aquí estes dous conceptos) feminizantes en contraposición a unha especie de neutralidade exenta de matizacións ideoloxistas, senón dunha loita entre concepcións ideolóxicas diferentes.

Cómpre esclarecer, ante todo, que, contrariamente ao que se podería pretender ou inclusive desexar, a tradución non é unha actividade de transferencias mecánicas entre un sistema lingüístico e un outro levada a cabo asepticamente nunha especie de baleiro hermético, illado dos valores sociais do contexto real en que se realiza. Iso é, o/a tradutor/a elabora a súa tradución partindo do que se denominan na literatura «estratexia», ou, dito de xeito máis sinxelo, escollas persoais, que dependerán non só dos condicionantes explícitos do texto e do seu contexto, senón tamén dos valores implícitos de cada tradutor/a no momento de interpretar o texto. A tradución leva sempre implícita unha manipulación ou transformación do texto orixe que se concreta na estratexia adoptada polo/a tradutor/a en función da súa visión particular do mundo. Destacados/as teóricos/as da tradución concordan en cualificar a(s) estratexia(s) tradutivas aplicadas en cada caso como operacións «conscientes» (feitas a consciencia) por parte do/a tradutor/a. Repárense nas seguintes definicións da estratexia tradutiva:

translator's potentially conscious plans for solving concrete translation problems in the framework of a concrete translation task. (Krings, 1986: 18)

a potentially conscious procedure for solving a problem faced in translating a text, or any segment of it. (Loescher, 1991: 8)

the element of consciousness is what distinguishes strategies from these processes that are not strategic. (Cohen, 1998: 4)

Ao seren a tradución e a interpretación actividades realizadas por humanos e estreitamente ligadas ao funcionamento real dos códigos lingüísticos desenvolvidos desde as sociedades humanas con todas as súas eivas –dentro das cales destaca o androcentrismo que transversalmente afecta todos os fenómenos de interacción social– sería polo menos inxenuo, por non dicir de má fe, pretender que a tradución como fenómeno humano puidese ser libre destes condicionantes:

Traduire n'est jamais neutre. C'est l'acte d'une subjectivité à l'oeuvre dans un contexte socio-politique précis. Le je qui traduit inscrit son savoir dans le texte qui se réécrit. (Lotbinière-Harwood, 1991: 27)

De feito, existen estudos baseados en experimentos empíricos especificamente deseñados (Baxter, 2005) que poñen ao descuberto o claro nesgo androcéntrico por parte de tradutoras/es (neste caso estudantes), onde as escollas tradutivas responden a unha xerarquización dos papeis sociais en función do xénero, coas mulleres relegadas ás esferas menos prestixiadas en contraposicións aos homes. Algúns exemplos: na visión do mundo expresada nas súas traducións, só hai *médicos*, nunca *médicas*, mais, pola contra, non hai *enfermeiros*, só *enfermeiras*; se hai que traducir *general-secretary* (*secretaria/o xeral*) sempre será en masculino xuntos cos *presidentes* e os *primeiros ministros*, mentres que a tendencia de traducir *secretary* por *secretaria*, no canto de *secretario*, é moito maior. Nunha palabra, e como é de esperar, a práctica tradutiva non fai máis do que reproducir un fiel reflexo da repartición desigual dos papeis sociais entre homes e mulleres na sociedade en que están inseridas/os as/os tradutoras/es.

Este tipo de (re)interpretacións nesgadas que parten dunha concepción androcéntrica do mundo non son simples erros propios de estudantes que aínda non adquiriron todas as ferramentas necesarias para completaren a súa formación, senón que son síntomas dunha práctica xeneralizada onde o papel da muller foi manipulado ao longo da historia da tradución –consciente ou inconscientemente– para se conformar aos padróns e expectativas falocéntricas dominantes:

En traduction, l'emploi machinal du masculin grammatical dans la réécriture d'un texte en langue d'arrivée peut non seulement changer le sens d'origine, mais également défigurer la réalité et porter atteinte à l'existence et à l'expérience des femmes (Lotbinière-Harwood, 1991: 19)

Exemplos históricos destas prácticas témolos nas traducións da Biblia (Lotbinière-Harwood), do *Segundo Sexo* de Simone de Beauvoir (Flotow, 2000; Castro Vázquez, 2008) e na poesía heterosexualizada de Sappho (Baxter, 2006) entre outros.

Por fortuna (ou por desgraza) o galego ofrécenos un exemplo moi coñecido da pugna entre estratexias tradutivas ideoloxicamente opostas no notorio caso da tradución do libro *O curioso incidente do can á media noite* (Haddon, 2003) que permite deitar luz sobre o conflito ideolóxico, sen entrarmos en xuízos de valor a respecto dos dereitos e deberes das partes implicadas no proceso legal aínda aberto.

Sen entrar nos pormenores do caso e procurando ser o máis obxectivo posíbel⁵, cómpre saber que a editorial Rinoceronte asinou un contrato coa tradutora María Reimóndez para publicar unha tradución realizada por ela do libro *The Curious Incident of the Dog in the Night-time* (publicado en galego so o título *O curioso incidente do can á media noite*) en que a tradutora optou por unha tradución que non acataba os ditames implícitos da tradución androcéntrica, polo que a editorial anulou o contrato. Máis adiante saíu unha versión galega da mesma obra da man do responsábel da editorial, Moisés Barcia, en que se optaba por unha estratexia tradutiva máis canónica. Nela é máis que flagrante o uso –case– indiscriminado do (pseudo)xenérico masculino para traducir epicenos do inglés, como *educadores* (páx. 51 da tradución) por *members of staff* (páx. 39 do orixinal) e *editores* por *the publishers* (na sección dos «Agradecementos»). No primeiro caso poderíase pretextar a escolla da solución máis «natural» na lingua de chegada (fronte a *membros do cadro de persoal*); no segundo, porén, existía a alternativa *editorial*, proposta por Reimóndez, máis que foi rexeitada (Reimóndez, 2009: 76).

Repárese, sobre todo, na excepción que confirma a regra: cando a tradutora propuxera na súa versión anterior a tradución masculina *mentireiro* (páx. 242 da tradución) para traducir *liar* (páx. 230 do orixinal), o que en principio se conformaría ao uso do

⁵ Seguimos aquí a versión dos feitos tal e como están relatados en Reimóndez (2009) sen que iso implique que o autor se pronuncie a respecto da súa exactitude.

pseudoxenérico masculino, esta opción foi rexeitada polo editor e responsábel da versión publicada que preferiu a feminización do substantivo *mentireira* sen contexto particular que o xustificase (Reimóndez, 2009: 76-77). É interesante notar que un dos elementos que máis destacou na reacción da prensa internacional (Govan, 2008) no seu afán de facer pasar a tradutora, que non se conformara con aplicar o *statu quo* das estratexias tradutivas androcéntricas por «aloucada», foi a suposta tentativa de «cambiar de sexo» o animal de compañía do protagonista da historia, unha rata chamada Toby (nome masculino en inglés), sen valorar o facto de en galego ser o feminino *rata* a forma non marcada. Cómpre recalcar que neste particular a proposta de tradución feminista de Reimóndez non difire da tradución androcéntrica de Barcia polas razóns gramaticais propias ao galego mencionadas, descartando as únicas opcións para a masculinización explícita deste animal evitar a súa emasculación literaria mediante un torpe *rata macho* ou un cambio de especie, facendo da *rata* un *rato*.

En suma, o que desvelan estes exemplos é a «imposición» na tradución (independentemente de que estea ou non presente no texto orixe) dunha cosmovisión onde toda a humanidade está reducida e asimilada ao xénero masculino, sempre e cando non existiren trazos especificamente identificados como femininos e/ou negativos, casos estes últimos en que se recorre á feminización para evitar manchar o masculino cos taras propias do feminino, do mesmo xeito que *nurses* (páx. 230 do orixinal) se traduce por *enfermeiras* (páx. 242 da tradución). Fica por saber se de figuraren *doctors* no texto tamén serían *médicas*, ou máis ben *médicos*.

Así, pois, lonxe de se tratar dunha calquera práctica neutral, as escollas deste tipo responden a unha estratexia tradutiva ideoloxicamente marcada, neste caso polo androcenrismo:

recent work [...] on metaphors of translation has shown that the most traditional and misogynist conceptions of gender roles and attributes have coloured much of the discussion on translation, [...] traditional tropes used for translation have reflected the power relations between the sexes, [...] (Flotow, 1991: 81-82)

O quid da cuestión non é se é lexítimo manipular o texto dunha determinada maneira partindo dunha axenda ideolóxica concreta fronte a unha hipotética alternativa neutral, senón de recoñecer que a tradución implica sempre manipulación e o que fica por determinar é como se manipula e por quen. Neste caso, a escolla estratéxica sitúase entre unha manipulación androcéntrica ou unha manipulación xinocéntrica, mais nunca vai ser neutral:

The 'I' translating is not neutral. It has never been neutral [...], translators can pose a threat to the established order so, historically, translation has often crossed *swords* with power. Translation as a feminist practice does so by definition (Lotbinière-Harwood, 1991: 98)

Trátase, pois, dun continuo conflito ideolóxico entre a ideoloxía dominante, o androcenismo obxectivamente demostrábel que se esconde detrás da máscara da «normalidade» do habitual, e outras ideoloxías contestatarias e refractarias que se negan a calar ante a inxustiza do *statu quo*, neste caso o feminismo que pretende tornar visíbel a muller en pé de igualdade co home:

[...] translation can never happen 'outside' ideology. [...] All translations are marked by the ideology of whoever produces them: manipulation is no longer a curse, but the very nature of the activity, [...]. Of course, ideological intervention in translation can also take place in a more conscious and purposeful way, and this is indeed the case with those who work against mainstream values. Conversely, those who strive to deny or camouflage this intervention are consciously or unconsciously endorsing mainstream ideology [...] (Reimóndez, 2009: 72)

Hoxe por hoxe, existe, desde xa hai algún tempo, todo un elenco de innovadores paradigmas que permiten comprender doutro xeito e mellor os procesos tradutivos. O denominador común das maiorías destas (non tan) novas focaxes reside na aceptación da «manipulación» ou «transformación» en termos de desconstrución (Derrida, 1987) como unha parte inherente e integral da tradución. Os datos analizados neste pequeno esbozo apuntan todos na mesma dirección: existe un patrón de estratexias tradutivas dominantes que se fan pasar como «neutrais» ao corresponderen aos patróns da sociedade dentro da cal se desenvolven cunha marcada tendencia androcéntrica. Fronte a estas estratexias claramente ideolóxicas existe a réplica das estratexias baseadas nos postulados ideolóxicos do feminismo. Como sempre, para alén de consideracións de xenuína lexitimidade, todo o que vaia en contra da corrente do discurso maioritario dominante tense que xustificar fronte a ataques constantes, a burla e o menosprezo.

Conclusións

Os resultados das análises confirman as hipóteses de partida: a tradución, como a maioría das actividades humanas inseridas dentro do marco do sistema patriarcal e androcéntrico, é, á súa vez, fiel reflexo e canle de reprodución dos valores nos que se sustentan a desigualdade entre homes e mulleres a todos os niveis.

Nos dous niveis estudados, a práctica da tradución cara ao galego revela unha clara asimetría entre o número de autoras traducidas por unha parte, e unha desigual repartición de tradutoras segundo o prestixio do campo no que exercen pola outra. É dicir, en termos xerais a muller está infrarrepresentada como obxecto da tradución e relegada aos ámbitos menos prestixiados da profesión cando é suxeito da tradución.

Así mesmo, o estudo demostra que, ao nivel das estratexias tradutivas, o androcentrismo segue a se impor non só como discurso maioritario e dominante, senón que se fai pasar por «neutral» ao coincidir co *statu quo* social xeral, o que lle permite descualificar alternativas que tentan rachar con este nesgo ideolóxico como ideoloxizantes e atoladas. A este respecto, o estudo permite concluír que o ámbito da tradución, como non pode ser doutra maneira, padece a mesma situación que os usos sexistas da linguaxe en xeral:

It is always worth asking why, and from whose point of view, one way of using language seems obvious, natural and neutral, while another seems ludicrous, loaded and perverse. (Cameron, 1995: 159)

A cuestión que se coloca, pois, non é un conflito entre unha suposta neutralidade e unha imposición ideolóxica (neste caso, feminista), senón unha pugna entre a imposición de dúas ideoloxías opostas. Non se trata de impor ou de non impor, senón de definir quen impón e que se impón.

Ao ficar claro a supervivencia do androcentrismo a todos os niveis, resulta imprescindible a aplicación dunha series de medidas correctoras concretas para remediar as eivas causadas por el. En definitiva, existe a necesidade de recuperar e revitalizar o concepto de «corrección», vítima de manipulacións intencionadas e obxecto de ridiculización para neutralizala, entendido neste caso como unha necesaria feminización (Flotow, 1991: 79).

Ao nivel máis práctico, cómpre (re)pensar e (re)orientar a política editorial no seu conxunto, incluíndo o sector das traducións, para, por un lado, integrar as autoras traducidas dentro do catálogo xeral, facendo un esforzo para lograr a paridade de xénero (*mainstreaming*) e, por outro, para incorporar máis tradutoras de xeito máis visíbel ao ámbito máis prestixiado da tradución literaria, recoñecendo de xeito explícito a achega esencial das mulleres profesionais no sector da tradución non literaria.

Finalmente, cómpre ter maior espírito crítico para coas estratexias androcéntricas ao tempo que se logra unha maior permisividade con estratexias non androcéntricas co-

rectoras. Para logramos este obxectivo, áchase esencial a incorporación da cuestión de xénero nos estudos de tradución co obxectivo de formar profesionais cada vez máis críticos e capaces de tomaren decisións estratéxicas libres da influencia do discurso dominante.

Como colofón, cómpre tamén destacar que, malia este estudo se realizar dentro do contexto específico dunha escolma de fontes de traducións vertidas cara ao galego, debido a que as razóns profundas que motivan as eivas detectadas son comúns a todas as sociedades patriarcais, non hai razón de supor que non se reproduciría a mesma situación *mutatis mutandis* noutros contextos similares.

Bibliografía

Arias, Valentín (1995): «A traducción no proceso cara á normalización cultural en Galicia», en *Actas do Primeiro Simposio Galego de Traducción: 99-107* (Vigo: Xerais).

Asociación de Tradutores Galegos. «Obras por título», Biblioteca Virtual (Bivir) <http://www.bivir.com/_LIST/IND_LIST_tit.htm> [Última consulta: 18.09.09]

Asociación Galega de Profesionais da Tradución e da Interpretación (AGPTI). s.d. «Directorio de Socios e Socias» <http://www.agpti.org/galego/asoc_gal.php> [Última consulta: 19.09.09]

Baxter, Robert Neal (2005): «On the need for non-sexist language in translation», *Language, Society and Culture*, 15 (Tasmania: University of Tasmania). Dispoñíbel en <<http://www.educ.utas.edu.au/users/tle/journal/ARTICLES/2005/15-1.htm>> [Última consulta: 04.10.90]

— (2006): «Falocentrismo e heteronormatividade na tradución: de como varren as mulleres e as lesbianas da historia cun golpe de penæ», *Revista Galega de Filoloxía*, 7: 11-28.

Cameron, Deborah (1995): *Verbal hygiene* (Londres: Routledge).

Castro Vázquez, Olga (2008): «(Para)Translated Ideologies in Simone de Beauvoir's *Le deuxième sexe*: The (Para)Translator's Role», en Seruya, Teresa / Lin Moniz, Maria (eds.): *Translation and Censorship in Different Times and Landscapes*: 130-146 (Newcastle: Cambridge Scholar Publishing).

CIG-Gabinete técnico confederal (2008): *Muller, 2008. Por un modelo socioeconómico novo, xusto e solidario* (Santiago de Compostela: Confederación Intersindical Galega).
Dispoñíbel en: <<http://www.cig-ensino.com/descargas/02161.pdf>> [Última consulta: 27.09.09]

Cohen, A. D. (1984): «On taking tests: what the students report», *Language testing*, 11 (1): 70-81.

Cruces Colado, Susana (1993): «A posición da literatura traducida no sistema literario galego», *Boletín Galego de Literatura*, 10: 59-65.

Derrida, Jacques (1997): *Psyché, Inventions de l'autre* (París: Galilée).

Díaz Fouces, Óscar (2005): «Políticas de traducción en Cataluña y Galicia», en *Cinquième Colloque sur la traduction, la terminologie et l'interprétation à Cuba et au Canada* (Ottawa, Ontario: Conseil des Traducteurs, Terminologues et Interprètes).
Dispoñíbel en: <http://www.cttic.org/ACTI/2004/papers/Oscar_Diaz_Fouces_Políticas_en_Cataluna_y_Galicia.pdf>, [Última consulta: 23.09.09].

Even-Zohar, Itamar (1990): «Polysystem Studies», *Poetics Today*, 11:1. Dispoñíbel en: <<http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/books/ez-pss1990.pdf>> [Última consulta: 29.09.09]

Fernández Fernández, Áurea (1995): «O papel da traducción no sistema lingüístico e literario nacional: o ámbito galego», *Grial*, 128: 541-554.

Flotow, Luise von (1991): «Feminist Translation: Contexts, Practices and Theories», *TTR (Traduction, Terminologie, Rédaction)*, volume IV, 2: 69-83.

— (2000): «Translation Effects. How Beauvoir Talks Sex in English», en Hawthorne, Melanie C., *Contingent Loves: Simone de Beauvoir and Sexuality*: 13-33 (Charlottesville: Universidade de Virginia Press)

García González, Marta (2002): «El paper de la traducción en la normalización de la lengua gallega» en Díaz Fouces, Óscar / Costa, J. (eds.): *Traducción i dinàmica sociolingüística*: 55-84 (Barcelona: Llibres de l'Índex)

García Negro, M.ª Pilar (2009): *De fala a lingua: un proceso inacabado*, (Bertamiráns-Ames: Laiovento).

Govan, Fiona (2008): «Curious case of the sex changes», *The Daily Telegraph*, 05/04/2008. Disponível en <<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1584020/Curious-case-of-the-sex-changes.html>> [Última consulta 29.09.09]

Haddon, Mark (2004): *The Curious Incident of the Dog in the Night-time* (Londres: Vintage). Traducido ao galego por Barcia, M. (2008): *O curioso incidente do can á media noite* (Cangas: Rinoceronte Editora).

Krings, H. P. (1986): «Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French», en House, J. / Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and intercultural communication*: 263-75 (Tubinga: Gunter Narr).

Loescher, W. (1991): *Translation performance, translation process and translation strategies* (Tubinga: Guten Narr).

Lotbinière-Harwood, Susanne de (1991): *Re-belle et infidèle. La traduction comme pratique de réécriture au féminin / The Body Bilingual. Translation as rewriting in the feminine* (Ontario & Quebec: Woman's Press / Éditions du remue-ménage).

Millán-Varela, Carmen (2000): «Translation, Normalisation and Identity in Galicia(n)», *Target: International Journal of Translation Studies*, 12, 2: 267-282.

Nedeau, Jen (2008): «Is Feminism Dead? An Overview of Post-Feminism» [en liña]: <http://womensrights.change.org/blog/view/is_feminism_dead_an_overview_of_post-feminism> [Última consulta 26.09.09]

Reimóndez, María (2009): «The Curious Incident of Feminist Translation in Galicia: Courtcases, Lies and Gendern@tions», *Galicia21 Journal of Contemporary Galician Studies*: 68-89.

Luna Alonso, A. (2005): «Un intercambio desigual», *Grial*, 167: 32-46.

— (2006): «Hizkuntza gutxituetako itzulpena. Galiziera» [‘La traducción de las culturas minorizadas. El caso del gallego’], *Senez*, 30: 151-165.

Modleski, Tania (1991): *Feminism without Women: Culture and Criticism in a Postfeminist Age* (Londres e Nova York: Routledge).

Toury, Gideon (1990): «The Position of Translated Literature within the Literary Polysystem», *Poetics Today*, 11, 1: 9-85. Tradución para o galego a cargo de Gómez, X. M.^a / Noia, C. / Sola Bravo, M. (1996): «A posición da tradución literaria dentro do polisistema literario», *Viceversa*, 2: 59-65. Dispoñíbel en: <<http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/trabajos/posicion-da-traduccion.pdf>> [Última consulta: 29.09.09]

Venuti, Lawrence (1994): *The Translator Invisibility: A History of Translation* (Londres/Nova York: Routledge).

Xerais (2009): *Catálogo Xerais 2009* (Vigo: Edicións Xerais de Galicia).

Zabaleta, Jesús M. (2002): «Traduction et normalisation linguistique», *Senez*, 24: 181-191.